

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

УДК 343.14:351.745.7:343.974

doi: <https://doi.org/10.33270/01201163.8>

Грибов М. Л. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2437-5598>;

Ємець О. М. – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0864-2302>;

Руснак Д. І. – ад'юнкт кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8388-8786>

Візуальне спостереження за особою, річчю або місцем як засіб протидії торгівлі людьми

Мета дослідження полягає у визначенні особливостей застосування візуального спостереження за особою, річчю або місцем у протидії торгівлі людьми. **Методологія.** Методологічний інструментарій обрано відповідно до поставленої мети, специфіки об'єкта та предмета дослідження. Основним є загальний діалектичний метод наукового пізнання реальних явищ, а також їх зв'язків із практичною діяльністю оперативних підрозділів й органів досудового розслідування. Спеціальними методами дослідження, використаними в статті, є: метод системного аналізу, порівняльно-правовий, моделювання. Для досягнення мети дослідження та оцінювання його результатів було проведено інтерв'ювання та анкетування 200 оперативних працівників. Теоретичний базис дослідження становлять останні наукові праці за обраним напрямом досліджень. **Наукова новизна.** У статті окреслено ознаки, які становлять юридичний зміст візуального спостереження за особою, річчю або місцем. Розглянуто основні ознаки вчинення торгівлі людьми, що можуть бути виявлені та зафіксовані під час проведення візуального спостереження, а також специфіку застосування цього інструменту в протидії торгівлі людьми. Визначено особливості поведінки осіб, причетних до торгівлі людьми, як об'єктів візуального спостереження. **Висновки.** Констатовано, що особливості застосування візуального спостереження та його поєднання з іншими оперативно-розшуковими заходами чи негласними слідчими (розшуковими) діями в межах протидії торгівлі людьми залежать від конкретної оперативно-тактичної (слідчої) ситуації. Його може бути застосовано як для фіксації ознак торгівлі людьми (з метою подальшого використання в доказуванні), так і для одержання інформації, що має оперативне (криміналістичне) значення та використовується для прийняття певних організаційних і тактичних рішень. З'ясовано основні завдання, що може бути виконано за допомогою візуального спостереження в межах протидії торгівлі людьми.

Ключові слова: візуальне спостереження; оперативні підрозділи; торгівля людьми; допустимі докази; кримінальне провадження; оперативно-розшукова діяльність.

Вступ

В умовах сьогодення торгівля людьми є одним з найприбутковіших злочинних промислів (поряд з торгівлею наркотиками та зброєю). Їй притаманні організованість і транснаціональний характер. Цей вид протиправного бізнесу невпинно розвивається в глобальному масштабі й становить реальну загрозу для держав. Тому цілком обґрунтовано науковці всього світу акцентують увагу на розв'язанні проблем протидії торгівлі людьми, виявленні причин та умов, що сприяють поширенню цього ганебного явища. Лише протягом поточного року опубліковано чимало наукових праць із цієї тематики (Azis, & Wahyudi, 2020; Bales, Murphy, & Silverman, 2020; Bryant, & Landman, 2020; Doychak, & Raghavan, 2020; Elliott, & Smith, 2020; Gibbs, Aboul-Hosn, & Kluckman, 2020; Gonçalves, Monteiro, & Matos,

2020; Goździak, 2020; Louise, & Baxter, 2020; McCarthy, 2020; Munro-Kramer et al., 2020; Molodikova, 2020; Norwood, 2020; Stoklosa, Miller, Duke, & Chisolm-Straker, 2020; Schultz, Canning, & Eveleigh, 2020; Schwarz, Xing, Daugherty, Watt, & Britton, 2020; Stoklosa, Miller, Duke, & Chisolm-Straker, 2020; Twis, 2020; Richie-Zavaleta et al., 2020).

В Україні проблема торгівлі людьми набуває специфічних рис, адже до загальновідомих факторів, що сприяють поширенню цієї злочинної діяльності, долучаються зубожіння населення, зростання рівня безробіття, тривале збройне протистояння на Сході держави, а також проникнення представників організованої злочинності до органів державної влади й лобювання ними інтересів криміналітету.

Характерним для злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, є високий рівень латентності, передусім – через небажання потерпілих повідомляти про те, що вони стали жертвами протиправної діяльності. Крім того, здебільшого ці злочини вчиняють в умовах конспірації. Аби приховати сліди протиправних діянь, представники кримінального світу використовують останні досягнення науки й техніки, корупційні зв'язки в правоохоронних органах. Тому протидія торгівлі людьми неможлива без використання широкого спектру негласних засобів. До них насамперед належать негласні оперативно-розшукові заходи й негласні слідчі (розшукові) дії.

Негласний інструментарій, що використовують правоохоронні органи, є важливим й ефективним засобом виявлення та розслідування злочинів. Так, М. А. Погорецький за результатами аналізу світової та вітчизняної практики встановив, що в умовах неочевидності вчиняють понад 85 % тяжких й особливо тяжких злочинів, а також 100 % злочинів – у складі організованих злочинних угруповань, тому їх розкривають і розслідують завдяки негласним засобам отримання доказової інформації (Pohoretskyi, 2016).

Зазначене активізує наукові дослідження, присвячені аспектам використання негласних засобів виявлення та розслідування злочинів. Останніми роками такі дослідження проводять вітчизняні (Pohoretskyi, 2016; Serhieieva, 2018; Albul, 2019; Myroshnychenko, 2019; Pervii, 2019) та іноземні дослідники (Loftus, 2019; Kruisbergen, 2013; Loftus, Goold, & Mac Giollabhui, 2015; Christopher, 2017; Kruisbergen, 2017; Schlembach, 2018; Atkinson, 2019; Grabosky, & Gregor, 2019; Cunha et al, 2020; Bekishev, 2020).

Результати негласної роботи часто становлять основне, а подеколи – єдине джерело фактичних даних, що можуть бути використані як докази в кримінальному провадженні.

Документування фактів торгівлі людьми має бути зорієнтовано на формування масиву доказів, які відповідають встановленим КПК України вимогам щодо допустимості, достатності й належності. Для цього, безумовно, необхідне комплексне використання всіх негласних інструментів, якими законодавець наділив слідчих і працівників оперативних підрозділів.

Методологічну основу комплексного раціонального використання зазначених інструментів у протидії торгівлі людьми, серед іншого, мають становити науково обґрунтовані положення щодо особливостей застосування кожного з них залежно від специфіки цього виду злочинів.

Мета і завдання дослідження

Метою публікації є визначення особливостей застосування візуального спостереження за

особою, річчю або місцем у протидії торгівлі людьми. Для досягнення мети поставлено такі завдання:

- висвітлити сутність візуального спостереження за особою, річчю або місцем як інструменту одержання необхідних фактичних даних у межах оперативно-розшукової діяльності та кримінального провадження;

- встановити основні ознаки вчинення торгівлі людьми, що можуть бути виявлені й зафіксовані під час проведення візуального спостереження, а також особливості застосування цього інструменту в протидії торгівлі людьми;

- визначити особливості поведінки осіб, причетних до торгівлі людьми, як об'єктів візуального спостереження.

Виклад основного матеріалу

Спостереження визначають як дію за значенням слова «спостерігати», тобто дивлячись, помічати кого-, що-небудь, звертати увагу на когось, щось, а також стежити, слідкувати за ким, чим-небудь. У філософії спостереження – початковий етап дослідження світу, що характеризується цілеспрямованим активним сприйняттям дійсності з метою отримання чуттєвих даних про об'єкт пізнання.

У психології спостереження – це спеціально організоване цілеспрямоване сприйняття предметів і явищ навколишньої дійсності за заздалегідь розробленою програмою та планом. Основною вимогою до спостереження у психологічній науці вважають об'єктивність, тобто можливість перевірки й підтвердження його результатів іншими методами. Його успіх залежить від чітко поставленого завдання, наявності плану, у якому визначено етапи спостереження, умов, у яких воно відбувається, способів фіксації результатів тощо. Точність одержаних результатів, крім зазначених об'єктивних умов, залежить також від компетентності й добросовісності спостерігача, наявності в нього досвіду проведення спостереження.

Соціологи спостереження тлумачать як пряму реєстрацію події спостерігачем. До наукового спостереження ставлять такі вимоги: підпорядкованість чіткій меті й чітко сформульованим завданням; планування за заздалегідь обдуману процедуру; документальна фіксація всіх отриманих даних за певною системою; контроль отриманої інформації щодо її обґрунтованості та сталості.

Фактичний зміст спостереження і вимоги до нього у психології та соціології цілком збігаються з вимогами до візуального спостереження як методу одержання необхідної інформації в межах ОРД та кримінального процесу.

У загальному значенні оперативні працівники можуть візуально спостерігати за будь-ким і будь-чим. Зокрема, об'єктами такого спостереження можуть бути окремі особи, певні території, будівлі, приміщення та предмети. Спостереження можна здійснювати гласно й негласно. Воно може бути встановлено в громадських місцях, жилих приміщеннях, на підприємствах, установах організаціях з обмеженим доступом. Крім того, візуально спостерігати за особою може оперативний працівник особисто, за власною ініціативою, без жодної підготовки, а може ретельно організувати й вести оперативна група з використанням різноманітних технічних засобів.

Однак таке розуміння терміна «візуальне спостереження» є занадто широким і не збігається з його значенням у теорії та практиці ОРД та кримінального процесу. Оперативні працівники, слідчі, представники науки ОРД і кримінального процесу, розробники законів та підзаконних нормативно-правових актів цей термін використовують для означення лише прихованого візуального стеження за рухомими та стаціонарними об'єктами в публічно доступних місцях.

Таке спостереження в різні часи й у різних джерелах називали не лише як «візуальне», а і як «негласне», «приховане», «зовнішнє», «оперативне» тощо. Після прийняття 1992 року Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» юридично було закріплено термін «візуальне спостереження». Після введення в дію чинного КПК України в нормативних актах та науковій і навчальній літературі стали вживати термін «Спостереження за особою, річчю або місцем». Саме таку назву має ст. 269 цього законодавчого акта. Водночас у тексті цієї статті неодноразово використано термін «візуальне спостереження».

Різнманітність термінів зумовлена неможливістю відобразити в лаконічній назві всі ознаки, що утворюють юридичний зміст зазначеного методу збирання інформації. Фактично ознаками візуального спостереження як оперативно-розшукового заходу та негласної слідчої (розшукової) дії є такі:

1) становить процес візуального відстеження певного об'єкта спостерігачем – безпосередньо або за допомогою технічних засобів;

2) його використовують лише з метою одержання відомостей, необхідних для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності та кримінального провадження і виключно уповноважені законом суб'єкти;

3) його проводять лише у публічно доступних місцях;

4) застосовують негласно (приховано, конспіративно).

Ці ознаки є змістоутворювальними для візуального спостереження. Розглянемо їх детальніше.

Якщо спостерігачі вивчають об'єкт не візуально, а на слух (наприклад, прослуховують телефони або контролюють розмови в конкретному приміщенні), то це вже зовсім інші оперативно-розшукові заходи чи негласні слідчі (розшукові) дії. Ідеться про зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України) та аудіоконтроль особи або місця (ст. 260, 270 КПК України). Це стосується і випадків, коли одночасно з візуальним спостереженням використовують й інші методи збирання інформації (вивчають документи, проводять опитування громадян, знімають інформацію з каналів зв'язку та комп'ютерів тощо). Таку діяльність проводять за заведеними ОРС, а візуальне спостереження є лише одним з її елементів.

Водночас, якщо візуальне спостереження використовують без мети виконання завдань оперативно-розшукової діяльності та кримінального провадження (або ж проводять не уповноважені на те законом особи), то це не інструмент протидії злочинності, а її елемент – кримінально каране діяння, передбачене ст. 182 КК України, – порушення недоторканності приватного життя.

Фактично мета візуального спостереження підпорядкована завданням ОРД і кримінального провадження та полягає в збиранні фактичних даних, необхідних для протидії злочинності. Вона завжди втілюється у виконанні конкретних завдань. Результати аналізу практики дають підстави стверджувати, що до них належать:

– виявлення в діях окремих осіб і груп ознак замаху, учинення або приготування до злочину;

– запобігання кримінально караним діям або вчасне їх припинення;

– встановлення місцезнаходження осіб, оголошених у розшук;

– виявлення місць зберігання, каналів постачання та збуту зброї, майна, здобутого злочинним шляхом, виготовлення та збуту наркотиків;

– встановлення складу та структури організованих злочинних формувань;

– виявлення злочинних схем, за якими вчиняють протиправну діяльність, пов'язану з наркобізнесом, контрабандою, відмиванням «брудних» грошей, тощо;

– отримання інформації про спосіб життя, поведінку, зв'язки, матеріальне становище фігурантів оперативно-розшукових справ та їх зв'язків;

* Тлумачення прикметника «візуальний», що міститься в тлумачних словниках, дає підстави для висновку, що візуальним спостереженням слід вважати таке спостереження, яке здійснюють очима або оптичним приладом, зовні, наочно.

– документальна фіксація обставин кримінального правопорушення, які відповідно до ст. 91 КПК України належать до предмета доказування в кримінальному провадженні;

– забезпечення ефективності проведення інших оперативно-розшукових заходів і слідчих (розшукових) дій;

– виявлення причин й умов, що сприяють учиненню злочинів.

Відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», суб'єктами проведення візуального спостереження є всі підрозділи, уповноважені на проведення ОРД.

Аналіз п. 4 ч. 2 ст. 36, ст. 40, 41, 246, 269 КПК України засвідчує, що суб'єктами проведення візуального спостереження можуть бути: слідчий, детектив, прокурор, оперативний підрозділ. Теоретично утворюються такі варіанти можливого сполучення суб'єктів візуального спостереження: 1) слідчий одноособово; 2) слідчий за участю прокурора; 3) оперативний підрозділ за участю слідчого; 4) оперативний підрозділ за участю слідчого та прокурора; 5) оперативний підрозділ за участю прокурора; 6) оперативний підрозділ; 7) детектив НАБУ одноособово; 8) детектив НАБУ за участю прокурора спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Водночас аналіз застосування візуального спостереження в кримінальних провадженнях засвідчує, що майже в 93 % випадків цю НСРД проводять оперативні підрозділи (переважно спеціалізовані). Лише в 7 % до організації візуального спостереження долучаються слідчі, а участь їх є епізодичною (допомога в ідентифікації об'єкта спостереження, участь у його затриманні тощо). Проведення візуального спостереження одноособово слідчими є винятковим випадком (Hribov, 2016).

Законодавець у КПК України фактично розмежував простір на публічно доступні й публічно недоступні (зокрема житло чи інше володіння особи) місця. Приховане спостереження в публічно недоступних місцях слід чітко відмежовувати від візуального спостереження за особою, річчю або місцем. Адже воно становить зміст окремої НСРД – аудіо-, відеоконтроль особи, що передбачено ст. 260 КПК України.

Невід'ємною ознакою візуального спостереження є негласність (проведення непомітно не лише для того, за ким спостерігають, а й для всіх, крім самих спостерігачів). Відкрите спостереження позбавлене сенсу – зловмисники не дадуть можливості викрити себе.

Іноколи визначення візуального спостереження як одну з його основних характерних рис охоплює використання оперативно-технічних засобів. Однак як з теоретичного, так і з практичного погляду візуальне спостереження можуть вести і без застосування таких засобів. Утіленням цього положення в юридичну практику стало

запровадження в ст. 269 нового КПК України розмежування візуального спостереження та візуального спостереження з використанням відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження.

Об'єктами візуального спостереження теоретично можна вважати фізичних осіб, окремі території, будівлі, споруди, предмети тощо. Проте детальної юридичної регламентації потребує лише стеження за фізичними особами. Адже візуальне спостереження за певними територіями, будівлями, приміщеннями, предметами (якщо його ведуть у публічно доступних місцях) не можна розглядати як втручання в особисте життя громадян, обмеження їхніх прав і свобод. Таке спостереження завжди має на меті виявлення осіб, причетних до злочинної діяльності, і подальше вивчення їхніх дій. З моменту виявлення цих осіб спостереження проводять уже безпосередньо за ними. У теорії ОРД до її об'єктів традиційно відносять здебільшого фізичних осіб.

Отже, візуальне спостереження можна визначити як збирання фактичних даних, необхідних для протидії злочинності, що здійснюють уповноважені законом суб'єкти шляхом візуального стеження за рухомими й стаціонарними об'єктами в публічно доступних місцях, зокрема із застосуванням технічних засобів.

Візуальне спостереження за результативністю, достовірністю та значущістю отримуваної для правоохоронної діяльності інформації є важливим інструментом у роботі оперативних підрозділів. Його успішно використовують у протидії різним видам злочинів. Водночас питання застосування візуального спостереження в боротьбі з торгівлею людьми досі належно не опрацьовано в науці, що негативно позначається на правоохоронній практиці, адже ефективна протидія торгівлі людьми, слушно зазначає В. Г. Севрук, потребує посиленої уваги й особливих підходів як учених, що розробляють методичні рекомендації, так і практичних працівників, які використовують їх під час виявлення, припинення, запобігання й документування фактів цих протиправних діянь (Sevruk, 2017).

Для визначення ролі й місця візуального спостереження в протидії торгівлі людьми необхідно встановити ознаки цього виду злочинної діяльності, що підлягають виявленню та документуванню під час проведення досліджуваного оперативно-розшукового заходу й відповідної негласної слідчої (розшукової) дії.

Частина перша ст. 149 КК України встановлює кримінальну відповідальність за торгівлю людиною, а так само за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання людини, учинені з метою експлуатації, з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його вразливого

стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію.

Поняття торгівлі людьми в КК України законодавець не визначає. Проте у ст. 1 Закону України «Про протидію торгівлі людьми» зазначено, що торгівля людьми – це здійснення незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, учинені з метою експлуатації, зокрема сексуальної, з використанням обману, шахрайства, шантажу, уразливого стану людини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, з використанням службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи, що відповідно до Кримінального кодексу України визнаються злочином.

Ґрунтуючись на аналізі викладеного, можна стверджувати, що вчинення будь-якої з дій, що утворюють зміст торгівлі людьми (вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини) або їх сукупності (у різних поєднаннях), якщо їх здійснювали з метою подальшої експлуатації людини, є підставою кримінальної відповідальності.

Укладання незаконної угоди, об'єктом якої є людина, не можна вважати закінченим злочином. Адже диспозиція ч. 1 ст. 149 КК України цього не передбачає. Особи, які уклали таку угоду, можуть бути покарані лише за готування такого кримінального правопорушення у формі змови на його вчинення (ст. 14 КК України). До кримінальної відповідальності за закінчений злочин цих осіб можливо притягнути, якщо вони вчинили конкретні дії з реалізації своїх домовленостей у межах зазначеної угоди (тобто її виконання або ж здійснення). А такими діями і є вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини.

На підтвердження цього свідчать результати узагальнення судових вироків у кримінальних провадженнях про торгівлю людьми, що здійснили Л. П. Никифоряк та А. М. Орлеан. Дослідники торгівлю людьми (як першу форму злочину, передбаченого ч. 1 ст. 149 КК України) фактично ототожнюють з незаконними діями з передачі-одержання людини. Незаконність таких дій може бути пов'язаною з учиненням купівлі-продажу, передачі людини для погашення боргу або в обмін на інші, крім грошей, цінності чи послуги матеріального характеру, передачі людини в оренду, її дарування тощо (Nykyforiak, & Orlean, 2019).

Обов'язковою ознакою для всіх форм (етапів) торгівлі людьми є їх учинення за допомогою одного зі способів, зазначених у ч. 1 ст. 149 КК України (примусу, викрадення, обману тощо). Водночас, коли потерпілим є неповнолітній або

малолітній, кримінальна відповідальність настає незалежно від наявності цієї ознаки.

Отже, з метою виконання завдань оперативно-розшукової діяльності та кримінального провадження під час документування торгівлі людьми мають бути зафіксовані фактичні дані, які підтверджують:

1) учинення суб'єктом злочину однієї або декількох з таких дій: вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини;

2) те, що зазначені вище дії вчиняли саме з метою експлуатації людини (експлуатацію людини законодавець тлумачить як усі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність або примусове переривання вагітності, примусове одруження, примусове втягнення в зайняття жебрацтвом, втягнення у злочинну діяльність, використання в збройних конфліктах тощо;

3) способи впливу на потерпілого.

Дії, зазначені в пункті першому цього переліку, на практиці називають формами вчинення торгівлі людьми (Nykyforiak, & Orlean, 2019). У науковій літературі їх часто розглядають як етапи вчинення цього злочину (Pavlenko, 2018; Sevruk, 2017). Аналіз матеріалів кримінальних проваджень щодо вчинення торгівлі людьми організованою групою чи злочинною організацією засвідчує, що такі дії здебільшого вчиняють у тій послідовності, у якій їх перелічує законодавець. Так, спочатку відбувається домовленість між потенційним покупцем і продавцем. Однак зовсім не обов'язково, що така домовленість стосується конкретної людини (визначають лише певні критерії, за якими її добирають). Потім зловмисник підшукує (визначає) потенційну жертву. Після цього відбувається її вербування (або викрадення, що становить самостійний склад злочину, відповідно до положень ст. 146 КК України). Потім людину переміщують, переховують та зрештою передають. Залежно від конкретних обставин деяких з означених етапів учинення торгівлі людьми може й не бути. Зокрема, людину можуть не переховувати й не переміщувати, а одразу передати іншій особі.

У випадку, коли злочин викрито на будь-якому із цих етапів, стороні обвинувачення буде необхідно довести, що всі дії співучасників було вчинено саме з метою подальшої експлуатації людини. Процесуальними джерелами доказів цього можуть бути показання потерпілого, свідків, підозрюваних, обвинувачених. Однак є чимало перепон для одержання достовірних доказів із цих джерел. Потерпілий може не

володіти відомостями щодо планів його експлуатації (унаслідок обману). Підозрюваний, обвинувачений можуть скористатися своїм правом не давати показань проти себе (або можуть надавати неправдиві відомості з метою уникнення кримінальної відповідальності). Свідків часто взагалі немає або ж їх показання не можна належно перевірити. Водночас прямі й достовірні докази можливо одержати на підставі фіксації відповідних домовленостей між злочинцями. Для цього необхідно провести комплексу негласних оперативно-розшукових заходів (у межах ОРД) або негласних слідчих (розшукових) дій (у межах кримінального провадження).

У випадку, коли злочин викрито вже під час експлуатації людини, важливо зафіксувати цей факт. Однак і в цьому випадку ключове значення має саме негласний інструментарій. Адже експлуатацію людини здебільшого намагаються приховати шляхом маскуванню або інших засобів конспірації.

Аналіз практики засвідчує, що основний тягар щодо використання такого інструментарію покладено на оперативні підрозділи, тобто підрозділи правоохоронних органів, компетенцію яких відповідно до закону становить проведення оперативно-розшукової діяльності й виконання доручень слідчого, прокурора на проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні.

Загалом протидію злочинності оперативними підрозділами слід розглядати як сукупність заходів, що проводяться їхніми силами із застосування відповідних засобів з метою запобігання злочинам, їх виявлення, припинення та розслідування. Запобігання злочинам – це діяльність, що перешкоджає формуванню задуму вчинення злочинів та (або) не допускає його втілення, навіть у формі готування або замаху на вчинення цих злочинів. Виявлення злочинів – це діяльність з пошуку та фіксації інформації про: готування до злочину; замах на злочин; учинення закінченого злочину. Припинення злочинів – діяльність з недопущення злочину, який вже розпочався (зокрема перешкоджання готуванню, замаху й доведенню злочину до кінця). Розслідування злочинів – це процес пізнання стороною обвинувачення факту й обставин учинення конкретного діяння (передбаченого КК України) під час Одосудового слідства, який втілюється в системі процесуальних дій, що застосовують з метою виконання завдань кримінального провадження загалом. Оперативні підрозділи беруть участь у розслідуванні злочинів через виконання доручень слідчого, прокурора (Hrîbov, & Cherniak, 2018). Саме із цих позицій варто розглядати й протидію оперативними підрозділами торгівлі людьми.

Важливу роль у процесі виявлення торгівлі людьми відіграє взаємодія оперативних підрозділів зі спеціалізованими консультаційними агентствами (захисту й допомоги жертвам торгівлі людьми – міжнародними та неурядовими організаціями) (Pavlenko, 2018), адже не кожна потерпіла від такого злочину особа має намір оприлюднювати те, що з нею сталося. Зазвичай жертви торгівлі людьми неохоче йдуть на прямий контакт із правоохоронними органами. Тому сполучною ланкою між працівниками поліції та потерпілими від цього злочину можуть стати саме такі організації. Необхідно прагнути до взаєморозуміння між оперативним підрозділом і такими організаціями. Це дасть змогу постійно отримувати оперативно значущу інформацію щодо потенційних жертв торгівлі людьми, а також про сфери діяльності осіб, які під виглядом надання законних послуг учиняють злочини, пов'язані з торгівлею людьми (Levchenko, 2009).

Не менш важливим елементом діяльності оперативних підрозділів з виявлення торгівлі людьми є оперативний пошук ознак готування або вчинення цієї категорії злочинів у мережі Інтернет. Адже сьогодні ресурси цієї мережі активно використовують з метою вербування потенційних жертв.

Обґрунтовуючи свої висновки результатами анкетування оперативних працівників, С. О. Павленко цілком слушно зазначає, що пошук інформації щодо торгівлі людьми слід здійснювати у сферах діяльності туристичних фірм (56 %); агентств із працевлаштування за кордоном (57 %); шлюбних агентств (53 %); модельних агенцій та шкіл краси (51 %); організацій, що надають «ескорт-послуги» (53 %); новітніх релігійних організацій (сект) (82 %); комерційних об'єднань, що здійснюють діяльність у сфері індустрії розваг (нічні клуби, стриптиз-клуби, готелі, масажні салони, бані та сауни) (83 %) (Pavlenko, 2018). Для прикриття торгівлі людьми злочинці використовують канали міжнародного студентського обміну.

Найефективніші методи вивчення оперативними підрозділами діяльності зазначених осіб (на предмет виявлення ознак підготовки або вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 149 КК України) пов'язані з реалізацією права, передбаченого п. 14 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (використовувати конфіденційне співробітництво згідно з положеннями ст. 275 КПК України).

Загалом здійснений аналіз діяльності оперативних підрозділів з виявлення торгівлі людьми дає підстави для висновку, що візуальне спостереження за особою, річчю або місцем не належить до звичного переліку засобів з виявлення ознак підготовки та вчинення цієї категорії злочинів. Із суто юридичних позицій

таке спостереження взагалі не може бути використано на цьому етапі протидії торгівлі людьми. Адже ініціативне виявлення злочинів оперативні підрозділи здійснюють у межах оперативного пошуку, тобто до заведення оперативно-розшукової справи або внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Водночас візуальне спостереження за особою можуть проводити або як оперативно-розшуковий захід (у межах ОРС), або як негласну слідчу (розшукову) дію в межах НСРД.

На практиці для виявлення ознак досліджуваних злочинів використовують захід, наблизений за способом пізнання до візуального спостереження, – оперативний огляд. Такий огляд не має конкретного об'єкта (особи, речі або місця), його проводять у публічно доступних місцях протягом нетривалого часу (саме з метою виявлення об'єкта, який заслуговує на увагу). Його проводять там, де є імовірність розпізнавання ознак підготовки або вчинення торгівлі людьми, а також поєднують з оперативним опитуванням та іншими заходами, що не порушують прав людини й основоположних свобод.

Коли ж оперативний підрозділ одержав відомості, які є підставою для проведення оперативно-розшукової діяльності, та було заведено ОРС (або ж коли розпочато досудове розслідування за фактом виявлення ознак торгівлі людьми), його працівникам надають право застосовувати весь комплекс негласних заходів збирання інформації, передбачених законодавством, зокрема і візуальне спостереження. Тоді з'являється можливість фіксувати за їх допомогою кожен з етапів учинення торгівлі людьми (або ж усю їх сукупність).

Спершу розглянемо вербування. Його слід вважати вчиненням дій, спрямованих на досягнення з людиною добровільної (наприклад, шляхом запрошування або умовляння) або вимушеної (наприклад, шляхом шантажу, погрози застосування насильства) домовленості на її подальшу експлуатацію або переміщення, переховування, передачу іншій особі. Вербування є закінченим з моменту отримання згоди від завербованої особи (Nykyforiak, & Orlean, 2019).

Методи вербування людей, до яких вдаються злочинці, є різноманітними й залежать від рівня організації та способу вчинення злочину. До найтипівіших із них (загальних) належать: вербування через неформальні мережі сімей, друзів чи знайомих; рекламу (Інтернет, газети тощо) з пропозицією роботи чи навчання за кордоном; агенції, що пропонують подорожі, роботу, навчання чи одруження за кордоном; фіктивні одруження або шлюб за домовленістю; пошук у барах, кафе, клубах, на дискотеках батьків, які за гроші згодні передати свою дитину

іншій особі. Часто жертва знає вербувальника, нерідко він є родичем. Торгівці людьми використовують чинники «виштовхування й протягування» та зосереджуються на людях, які шукають нові можливості за кордоном і перебувають у скрутному економічному й соціальному становищі. Жертви можуть здогадуватися про таємний характер свого працевлаштування за кордоном, однак нічого не підозрюють про справжні умови праці (Pavlenko, 2018).

Вербування може бути зафіксовано за допомогою зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (якщо воно відбувається з їх використанням), аудіо-, відеоконтролю особи або місця (якщо воно відбувається під час особистого спілкування між зловмисником і жертвою). Візуальне спостереження здебільшого є допоміжним. Так, якщо місце зустрічі продавця та потенційної жертви невідоме, то візуальне спостереження за будь-ким із них допоможе встановити таке місце й зафіксувати факт зустрічі. Однак зміст розмови зафіксувати не можна, оскільки ст. 269 КПК України не передбачає можливості проведення прослуховування та звукозапису щодо об'єктів спостереження.

Водночас в окремих слідчих (оперативно-тактичних) ситуаціях спостереження за вербувальником може бути корисним для встановлення структури та складу злочинної групи, до якої він входить, вивчення схем злочинної діяльності.

Переміщенням людини слід вважати дії, спрямовані на зміну місця її перебування. Зазвичай переміщення здійснює вербувальник, але його можуть виконувати й інші особи. Здебільшого воно пов'язане з перетином кордону, проте може відбуватися і всередині країни. Переміщення є закінченим з моменту зміни місця перебування людини (Nykyforiak, & Orlean, 2019). Воно може бути відкритим чи таємним, примусовим чи добровільним, легальним і нелегальним (Pavlenko, 2018). Факт переміщення людини може бути зафіксовано за допомогою візуального спостереження. У тих випадках, коли переміщення здійснюють таємно (з використанням спеціально пристосованого транспорту, засобів маскування), візуальне спостереження може бути встановлено за річчю (відповідним транспортним засобом). Згодом результати такого спостереження можуть використовувати як один з непрямих доказів у сукупності з іншими, одержаними під час досудового розслідування.

Візуальне спостереження за процесом переміщення людини є ефективним засобом виявлення маршрутів, перевалочних баз, місць переховування людей, посередників і встановлення кінцевих покупців живого товару.

Переховування людини передбачає обмеження фізичних контактів людини з іншими особами, передусім – із представниками

правоохоронних органів, що може полягати як у наданні приміщення для перебування, так і в примусовому позбавленні волі. Переховування є закінченим з моменту заволодіння особою та фактичного початку обмеження її волі (Nykyforiak, & Orlean, 2019). Візуальне спостереження за ймовірним місцем переховування людини (декількох людей) надає можливість підтвердити або спростувати відповідні версії, установити коло осіб, причетних до вчинення переховування.

Передачею або одержанням людини вважають дії, пов'язані з переходом контролю над людиною від однієї особи до іншої. Наприклад, вербувальник або перевізник передає людину особі, яка її експлуатуватиме. Злочин, за наявності необхідних ознак, є закінченим з моменту передачі (одержання) людини (Nykyforiak, & Orlean, 2019). Якщо передача людини відбувається в публічно доступному місці, цей факт може бути зафіксовано за допомогою візуального спостереження (унаслідок стеження за людиною, за тим, хто її переміщував, переховував, передавав чи одержував, а також під час стеження за ймовірним місцем передачі). Проте здебільшого передача відбувається в публічно недоступних місцях. У цих випадках спостереження використовують для встановлення цих місць і подальшого стеження за особами, що з ними пов'язані.

Фіксацію за допомогою візуального спостереження факту експлуатації людини доцільно проводити в тих випадках, коли наміри суб'єктів злочину щодо такої експлуатації не було зафіксовано раніше за допомогою інших негласних інструментів. Однак якщо така експлуатація завдає людині фізичних або психічних страждань, то пріоритетним поряд з негласною фіксацією, безумовно, стає відкрите припинення злочину. Це цілком стосується всіх етапів торгівлі людьми – від вербування до передачі (одержання) людини.

Сьогодні під час використання візуального спостереження в протидії торгівлі людьми слід урахувати, що суб'єкти цього злочину добре проінформовані про негласні методи роботи правоохоронних органів і постійно чинять їм протидію, застосовуючи різноманітні засоби конспірації злочинної діяльності.

Зокрема, особи, які беруть участь у злочинних схемах торгівлі людьми на її різних етапах, часто уникають особистих контактів один з одним, а розрахунки здійснюють у безготівковій формі, послуговуючись, наприклад, криптовалютою. Це зводить до мінімуму ефективність проведення візуального спостереження, однак посилює значення інших негласних інструментів одержання та фіксації доказової та орієнтуючої інформації (зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж й електронних інформаційних систем). Застосуванню цих інструментів зловмисники також можуть протидіяти (постійна зміна сім-

карт, мобільних телефонів, різноманітних месенджерів; використання в роумінгу сім-карт операторів стільникового зв'язку інших країн). Отже, роль і місце візуального спостереження в системі негласних інструментів одержання інформації стосовно торгівлі людьми слід визначати залежно від конкретної оперативнотактичної або слідчої ситуації. Водночас учинити комплекс діянь, які охоплені змістом торгівлі людьми, майже неможливо без того, щоб не виявити ознак цього злочину в публічно доступних місцях, що може бути зафіксовано за допомогою візуального спостереження.

Вивчення поведінки осіб, причетних до торгівлі людьми, засвідчує, що з метою протидії візуальному спостереженню вони вдаються до тих самих заходів, що й інші категорії осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у формі злочинного промислу (Hribov, 2014).

Протидію візуальному спостереженню здійснюють суб'єкти торгівлі людьми як в індивідуальному порядку, так і в груповому – з чітким розподілом ролей. На початковому етапі контррозвідальні заходи злочинців спрямовані на виявлення стеження. Якщо візуальне спостереження вдається викрити, то дії об'єктів спостереження спрямовані на його припинення або нейтралізацію. На всіх етапах протидія стеженню може мати як латентний, так і відкритий характер.

Індивідуальну протидію здійснює особисто об'єкт стеження. До такого типу протидії вдаються торгівці людьми, що діють самостійно (батьки або родичі жертв, їхні знайомі) або ж групи недосвідчених чи необережних продавців «живого товару». Їхні дії зрідка призводять до виявлення професійно організованого стеження. Якщо спостерігачі з'ясовують, що об'єкт відкрито намагається виявити спостереження, вони починають діяти обережніше, обов'язково залучають до стеження додаткові сили та зрештою досягають поставленої мети. Відкриті спроби виявлення візуального спостереження можуть бути ефективними лише тоді, коли спостерігачі діють не професійно або сил і засобів для стеження явно недостатньо.

Робота спостерігачів ускладнюється, коли особи, які вчиняють торгівлю людьми, застосовують індивідуальні засоби не відкритого, а прихованого виявлення спостереження. Найпоширенішою є рольова поведінка, що надає можливість непомітно вивчити обстановку навколо: імітація розмов телефоном, перебування в черзі, очікування громадського транспорту; оглядання вулиці через вікна й вітрини; імітація падіння, вислизання з рук різних предметів; чищення забрудненого взуття або одягу; умотивоване відвідування приміщення та подальше обстеження навколишнього простору через вікно.

Складність для ведення візуального спостереження становлять ті випадки, коли вживають групових заходів його прихованого виявлення. Якщо йдеться про діяльність невеликих злочинних груп, то рівень такої протидії там елементарний. У діяльності стійких організованих угруповань і злочинних організацій рівень прихованого виявлення стеження вищий. На практиці трапляються випадки, коли контрспостереження загалом не вдається виявити, а про його наявність стає відомо лише після того, як «перехоплено» телефонні перемовини об'єкта спостереження зі спілниками, які проводять контррозвідувальні заходи.

Зазвичай перед виходом із приміщення особи, які вчиняють досліджувані злочини, відстежують розташування навколо незнайомих автомобілів. Після виходу об'єкта стеження за автомобілями продовжують його спілники, що залишилися в приміщенні або заздалегідь розмістилися навколо будинку. Поведінка водіїв і пасажирів транспортних засобів, «випадкових перехожих» надає їм можливість дійти висновку про наявність стеження.

Трапляються випадки, коли організатор торгівлі людьми (або хтось із членів злочинного формування) заздалегідь оговорює зі своїми спілниками майбутній маршрут, час пересування ним. Зв'язки об'єкта здійснюють контрспостереження, розміщуючись у зручних для цього місцях. Виявивши ознаки стеження, вони фіксують і запам'ятовують усіх, кого можна запідозрити в причетності до цього процесу. Змінивши кілька місць, вони отримують інформацію, аналізують її та повідомляють про свої висновки об'єкту. Найбільш кваліфіковано контрспостереження організовують колишні працівники негласних оперативних підрозділів правоохоронних і розвідувальних органів (Hribov, 2014).

Якщо спостереження виявлено, то об'єкти можуть вдатися до відкритих дій з його припинення. Зазвичай це виявляється у спробах утекти, значно підвищуючи швидкість руху, використовуючи прохідні двори й наскрізні під'їзди, запасні виходи з ресторанів, кафе, барів та інших приміщень. Зрідка вдаються до зміни наземного транспорту, використання індивідуального водного або повітряного. Члени організованих злочинних угруповань часто застосовують схему, коли об'єкт раптово виходить з автомобіля та швидко йде прохідними дворами до іншого автомобіля – заздалегідь підготованого. Трапляється, що особи, заgrimовані під об'єкт, у його одязі «уводять» стеження за собою, а сам він «зникає» з поля зору розвідників. Часто злочинці розраховують на те, що будь-які їхні раптові психологічні та зовні непередбачувані дії стосовно спостерігача можуть призвести до нейтралізації стеження. Це, наприклад, вимога пред'явити

документи, спроби дізнатися про те, хто є ініціатором стеження. Іноколи об'єкт пропонує спостерігачам їжу та напої або дати зрозуміти, що їх викрито (Hribov, 2014).

Можуть застосовувати також погрози застосування фізичної сили, зброї щодо оперативних працівників, блокування оперативних автомобілів, умисне створення дорожньо-транспортних пригод, інші активні дії з припинення візуального спостереження. Часто протидію візуальному спостереженню чинять без загрози для життя і здоров'я оперативних працівників, а заходи щодо припинення стеження загалом не можна кваліфікувати як протиправні дії. Проте в історії негласних підрозділів непоодинокими є випадки, коли для припинення спостереження злочинці, зокрема особи, причетні до торгівлі людьми, вдавалися до фізичного насильства, застосування зброї. Здійснювали й захоплення заручників і фізичну ліквідацію спостерігачів. Здебільшого цьому передували їхні тактичні помилки.

Крім відкритих засобів, використовують і приховані засоби нейтралізації виявленого спостереження. Досвідчені злочинці докладають усіх зусиль, щоб оперативні працівники не здогадалися, що їх викрито. Встановлення факту стеження може бути використано для доведення до спостерігачів різноманітної дезінформації шляхом учинення дій, не пов'язаних зі злочинною діяльністю. Зловмисники розраховують на те, що оперативні працівники кожен учинок об'єкта наділяють певним змістом, а також фіксують увесь масив його контактів, подальше відпрацювання яких лише відволікає сили та засоби.

Іноколи злочинці розраховують на послаблення пильності спостерігачів шляхом формування в них стереотипних уявлень про їхню поведінку. Для цього, наприклад, вони протягом тривалого часу дотримуються певного режиму дня. Потім, залишивши в приміщенні ознаки власної присутності (увімкнене світло, музика, телевізор тощо), непомітно його залишають (Hribov, 2014).

Наукова новизна

1. Ознаками, що становлять зміст візуального спостереження як оперативно-розшукового заходу й негласної слідчої (розшукової) дії, є те, що воно: 1) становить процес візуального відстеження певного об'єкта спостерігачем – безпосередньо або за допомогою технічних засобів; 2) його використовують лише з метою одержання відомостей, необхідних для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності та кримінального провадження і виключно уповноважені законом суб'єкти; 3) його проводять лише у публічно доступних місцях; 4) застосовують негласно (приховано, конспіративно).

2. Особливості застосування візуального спостереження оперативними підрозділами з метою протидії торгівлі людьми залежать від стадій такої протидії (виявлення, припинення, розслідування) та етапів учинення цього злочину (вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини).

Із суто юридичних позицій візуальне спостереження не може бути використано для ініціативного виявлення оперативними підрозділами торгівлі людьми, оскільки цей етап відбувається до заведення оперативно-розшукової справи та поза межами кримінального провадження. Виняток можуть становити випадки, якщо такий оперативно-розшуковий захід або негласну (розшукову) дію проводять за іншим злочинном, у зв'язку з яким уже заведено оперативно-розшукову справу або внесено відомості до ЄРДР, але згодом встановлюють ознаки ще й торгівлі людьми. Однак загалом для виявлення ознак досліджуваних злочинів можуть використовувати захід, наблизений за способом пізнання до візуального спостереження, – оперативний огляд. Можливість застосовувати весь арсенал негласних засобів збирання інформації, передбачених законодавцем (зокрема візуальне спостереження), оперативні підрозділи одержують після заведення оперативно-розшукової справи або ж у межах кримінального провадження (за дорученням слідчого, прокурора).

3. Для ефективного використання візуального спостереження за особою, річчю та місцем у боротьбі з торгівлею людьми завжди слід урахувати можливість протидії з боку суб'єктів учинення злочину. Таку протидію поділяємо: за кількістю задіяних осіб – на індивідуальну і групову; за стадіями – на виявлення та припинення; за рівнем конспіративності – відкрити й приховану. Для індивідуального запобігання стеженню та його викриттю торгівці людьми можуть використовувати інших осіб, які не усвідомлюють того, що своїми діями сприяють конспірації злочинної діяльності (родичі, знайомі, таксисти, випадкові перехожі тощо). Відкриті способи виявлення візуального спостереження, що здійснюють особисто об'єкти спостереження, ефективні лише тоді, коли спостерігачі діють непрофесійно або сил і засобів для виконання конкретного доручення явно

недостатньо. Групова протидія візуальному спостереженню є невід'ємним елементом конспірації злочинної діяльності організованих угруповань та злочинних організацій, у складі яких учиняють торгівлю людьми.

Висновки

Візуальне спостереження за особою, річчю або місцем посідає важливе місце в системі негласних засобів, які використовують оперативні підрозділи в протидії людям. Особливості його застосування та поєднання з іншими оперативно-розшуковими заходами чи негласними слідчими (розшуковими) діями залежать від конкретної оперативно-тактичної або слідчої ситуації. Його можуть використовувати як для фіксації ознак торгівлі людьми (з метою подальшого використання в доказуванні), так і для одержання інформації, що має оперативне або криміналістичне значення та використовується для прийняття певних організаційних і тактичних рішень.

Серед основних завдань, що можуть бути виконані за допомогою візуального спостереження в межах протидії торгівлі людьми, слід виокремити: виявлення в діях окремих осіб і груп ознак торгівлі людьми; запобігання переміщенню та переховуванню завербованих людей, передачі їх та одержанню (або вчасне припинення торгівлі людьми на зазначених етапах); встановлення місцезнаходження осіб, яких переміщують, переховують, експлуатують; виявлення всього ланцюга протиправних дій, пов'язаних із торгівлею людьми, каналів їх перевезення або іншого переміщення, місць переховування та експлуатації; встановлення складу та структури організованих злочинних груп, що вчиняють торгівлю людьми; отримання інформації про спосіб життя, поведінку, зв'язки й інші відомості про фігурантів оперативно-розшукових справ і кримінальних проваджень щодо торгівлі людьми; документальна фіксація обставин кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149 КК України, що можуть бути використані для доказування у відповідному кримінальному провадженні.

REFERENCES

- Albul, S. (2019). Intelligence function of operatively-search activities of the Ukrainian National Police: questions of conceptualization and proceduralization. *Legal Scholarly Discussions in the XXI Century*. Lviv-Toruń: Liha-Pres. doi: 10.36059/978-966-397-121-6/1-19.
- Atkinson, C. (2019). Mind the grass! Exploring the assessment of informant coverage in policing and law enforcement. *Journal of Policing, Intelligence and Counter Terrorism*, 14, 1-19. doi: 10.1080/18335330.2019.1572913.
- Azis, A., & Wahyudi, R. (2020). Imperfect Victims and an Imperfect Protocol: Reflecting on the Trafficking Experiences of Indonesian Migrant Fishermen. *Journal of Human Trafficking*, 6(2), 156-167 doi: 10.1080/23322705.2020.1691302.
- Bales, K., Murphy, L., & Silverman, B. (2020). How many trafficked people are there in Greater New Orleans? Lessons in measurement. *Journal of Human Trafficking*, 6(4), 375-387. doi: 10.1080/23322705.2019.1634936.

- Bekishev, A. (2020). Specifics of Covert Investigative Activities in Criminal Proceedings. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 10(1), 58-65. doi: [https://doi.org/10.14505/jjarle.v10.1\(39\).08](https://doi.org/10.14505/jjarle.v10.1(39).08).
- Bryant, K., & Landman, T. (2020). Combatting Human Trafficking since Palermo: What Do We Know about What Works? *Journal of Human Trafficking*, 6(2), 119-140. doi: 10.1080/23322705.2020.1690097.
- Christopher, N. (2017). Liability to Deception and Manipulation: The Ethics of Undercover Policing. *Journal of Applied Philosophy*, 34(3), 370-388. doi: <https://doi.org/10.1111/japp.12243>.
- Cunha, B.R., MacCarron, P., Passold, J.F., Santos, L.W., Oliveira, K.A., & Gleeson, J.P. (2020). Assessing police topological efficiency in a major sting operation on the dark web. *Scientific Reports*, 10(73). doi: 10.1038/s41598-019-56704-4.
- Doychak, K., & Raghavan, C. (2020). "No voice or vote": trauma-coerced attachment in victims of sex trafficking. *Journal of Human Trafficking*, 6(3), 339-356. doi: 10.1080/23322705.2018.1518625.
- Elliott, S., & Smith, M. (2020). Simulating a Multi-agency Approach for the Protection of Trafficked Persons in Migration and Displacement Settings. *Journal of Human Trafficking*, 6(2), 168-181. doi: 10.1080/23322705.2020.1690107.
- Gibbs, D., Aboul-Hosn, S., & Kluckman, M. (2020). Child Labor Trafficking within The US: A First Look at Allegations Investigated by Florida's Child Welfare Agency. *Journal of Human Trafficking*, 6(4), 435-449. doi: 10.1080/23322705.2019.1594551.
- Gonçalves, M., Monteiro, I., & Matos, M. (2020). Trafficking in Human Beings: Knowledge of Portuguese College Students. *Journal of Human Trafficking*, 6(4), 467-479. doi: 10.1080/23322705.2019.1631622.
- Goździak, E. (2020). Low Hanging Fruit: How Domestic Minor Sex Trafficking Erased Foreign-born Victims of Child Trafficking from Anti-trafficking Efforts in the United States. *Journal of Human Trafficking*, 6(2), 226-233. doi: 10.1080/23322705.2020.1691821.
- Grabosky, P., & Gregor, U. (2019). Online Undercover Investigations and the Role of Private Third Parties. *International Journal of Cyber Criminology*, 13(1), 38-54. doi: 10.5281/zenodo.3383885.
- Hribov, M.L., & Cherniak, A.M. (2018). Protydiia zlochynnosti operatyvnymy pidrozdilamy pravookhoronnykh orhaniv: poniattia ta zmist [Crime counteraction by operational units of law enforcement agencies: definition and content]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 4(109), 37-51. Retrieved from <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/13987> [in Ukrainian].
- Hribov, M.L. (2016). Vydy vizualnoho sposterezhennia u kryminalnomu provadzhenni [Types of visual observation in criminal proceedings]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva, Bulletin of criminal proceedings*, 4, 11-17 [in Ukrainian].
- Hribov, M. (2014). Kryminalistychna kharakterystyka proty dii vizualnomu sposterezhenniu za osoboju pid chas dosudovoho rozsliduvannia [Forensic characteristics of counteraction to visual observation of a person during the pre-trial investigation]. *Kryminalistychnyi visnyk, Forensic Bulletin*, 2(22), 6-13 [in Ukrainian].
- Kruisbergen, E.W. (2013). Infiltrating organized crime groups. *Theory, regulation and results of a last resort method of investigation*, 3, 109-136. doi: 10.1007/978-3-319-55973-5_15.
- Kruisbergen, E. (2017). When Other Methods Fail... Infiltrating Organized Crime Groups in the Netherlands. *Contemporary Organized Crime*. Publisher: Springer. doi: 10.1007/978-3-319-55973-5_15.
- Levchenko, O.P. (2009). Takticheskie osobennosti deiatelnosti operativno-rozysknykh podrazdeleniy v oblasti borby s tovgovley liudmi [Tactical features of the activities of operational-search units in the field of combating trafficking in persons]. *Jurist-pravoved, Lawyer-lawyer*, 4(35), 57-58 [in Russian].
- Loftus, B., Gould, B., & Mac Giollabhui, S. (2015). From a Visible Spectacle to an Invisible Presence: The Working Culture of Covert Policing. *British Journal of Criminology*, 56. doi: 10.1093/bjc/azv076.
- Loftus, B. (2019). Normalizing covert surveillance: the subterranean world of policing. *The British Journal of Sociology*. doi: 10.1111/1468-4446.12651.
- Louise, A., & Baxter, A. (2020). When the Line between Victimization and Criminalization Blurs: The Victim-Offender Overlap Observed in Female Offenders in Cases of Trafficking in Persons for Sexual Exploitation in Australia. *Journal of Human Trafficking*, 6(3), 327-338. doi: 10.1080/23322705.2019.1578579.
- McCarthy, L. (2020). A Gendered Perspective on Human Trafficking Perpetrators: Evidence from Russia. *Journal of Human Trafficking*, 6(1), 79-94. doi: 10.1080/23322705.2019.1571302.
- Molodikova, I. (2020). One Step Forward and Two Steps Back: Migration Policy and Human Trafficking in the Russian Federation since the Palermo Protocol of 2020. *Journal of Human Trafficking*, 6(2), 141-155. doi: 10.1080/23322705.2020.1690101.
- Munro-Kramer, M., Beck, D., Choi, K., Singer, R., Gebhard, A., & Carr, B. (2020). Human Trafficking Victim's Service Needs and Outcomes: An Analysis of Clinical Law Data. *Journal of Human Trafficking*, 6(1), 95-108. doi: 10.1080/23322705.2019.1574476.
- Myroshnychenko, Yu.M. (2019). Nehlasni slidchi (rozshukovi) dii: pidstavy provedennia [Secret investigative (search) actions: grounds for holding]. *Pravova pozytsiia, Legal position*, 2(23), 117-121. doi: <https://doi.org/10.32836/2521-6473-2019-2-117-121> [in Ukrainian].
- Norwood, J. (2020). Labor Exploitation of Migrant Farmworkers: Risks for Human Trafficking. *Journal of Human Trafficking*, 6(2), 209-220. doi: 10.1080/23322705.2020.1690111.
- Nykyforiak, L.P., & Orlean, A.M. (2019). Analiz sudovoi praktyky z pytan zastosuvannia zakonodavstva Ukrainy shchodo proty dii torhivli liudmy [Analysis of case law on the application of Ukrainian legislation on combating trafficking in human beings]. Kyiv: Feniks [in Ukrainian].

- Pavlenko, S.O. (2018). Taktyka protydivi torhivli liudmy orhanamy Natsionalnoi politzii Ukrainy: vitchyzniani ta zarubizhnyi dosvid [Tactics of counteraction of human trade bodies of the National politics of Ukraine: domestic and foreign experience]. *Internauka, Interscience*, 5(10), 41-55. doi: 10.25313/2520-2308-2018-5-4020 [in Ukrainian].
- Pervii, V.Yu. (2019). Vyiavlennia ta dokumentuvannia zlochyniv u sferi sluzhbovoi diialnosti ta profesiinoi diialnosti, poviazanoi z nadanniam publicznykh posluh [Identifying and documenting offenses in professional activity and professional services related to public services provision]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 4, 236-243. doi: 10.31733/2078-3566-2019-4-236-243 [in Ukrainian].
- Pohoretskyi, M.A. (2016). Zastosuvannia provokatsii v khodi nehlasnykh rozsliduvan: pytannia pravomirnosti [The use of provocations during secret investigations: the issue of legality]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva, Bulletin of criminal proceedings*, 1, 33-42 [in Ukrainian].
- Richie-Zavaleta, A., Villanueva, A., Martinez-Donate, A., Turchi, R., Ataiants, J., & Rhodes, S. (2020). Sex Trafficking Victims at Their Junction with the Healthcare Setting – A Mixed-Methods Inquiry. *Journal of Human Trafficking*, 6(1), 1-29. doi:10.1080/23322705.2018.1501257.
- Schlembach, R. (2018). Undercover policing and the spectre of "domestic extremism": the covert surveillance of environmental activism in Britain. *Social Movement Studies*, 17, 1-16. doi: 10.1080/14742837.2018.1480934.
- Schultz, T., Canning, S., & Eveleigh, E. (2020). Posttraumatic Stress, Posttraumatic Growth, and Religious Coping in Individuals Exiting Sex Trafficking. *Journal of Human Trafficking*, 6(3), 358-374. doi: 10.1080/23322705.2018.1522924.
- Schwarz, C., Xing, C., Daugherty, R., Watt, S., & Britton, H. (2020). Frontline Workers' Perceptions of Human Trafficking: Warning Signs and Risks in the Midwest. *Journal of Human Trafficking*, 6(1), 61-78. doi: 10.1080/23322705.2018.1562316.
- Serhieieva, D.B. (2018). Napriamy vykorystannia rezultativ nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii u kryminalnomu protsesualnomu dokazuvanni [Use directions the results of non-public investigative (search) actions in criminal processual evidence]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva, Bulletin of criminal proceedings*, 2, 81-91 [in Ukrainian].
- Sevruk, V.H. (2017). Protydivi Natsionalnoi politzii Ukrainy zlochynam, shcho vchyniaiuetsia orhanizovanymy hrupamy ta zlochynnymy orhanizatsiiamy, yaki sformovani na etnichnii osnovi [Counteraction by the National Police of Ukraine to crimes committed by organized groups and criminal organizations formed on an ethnic basis]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo, Entrepreneurship, economy and law*, 2(252), 288-293 [in Ukrainian].
- Stoklosa, H., Miller, C., Duke, G., & Chisolm-Straker, M. (2020). A Framework for the Development of Healthcare Provider Education Programs on Human Trafficking Part One: Experts. *Journal of Human Trafficking*, 6(4), 388-409. doi: 10.1080/23322705.2019.1584724.
- Stoklosa, H., Miller, C., Duke, G., & Chisolm-Straker, M. (2020). A Framework for the Development of Healthcare Provider Education Programs on Human Trafficking Part Two: Survivors. *Journal of Human Trafficking*, 6(4), 10-424. doi: 10.1080/23322705.2019.1635333.
- Twis, M. (2020). Predicting Different Types of Victim-Trafficker Relationships: A Multinomial Logistic Regression Analysis. *Journal of Human Trafficking*, 6(4), 450-466. doi: 10.1080/23322705.2019.1634963.
- Twis, M. (2020). Risk Factor Patterns in Domestic Minor Sex Trafficking Relationships. *Journal of Human Trafficking*, 6(3), 309-326. doi: 10.1080/23322705.2019.1627775.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Albul S. Intelligence function of operatively-search activities of the Ukrainian National Police: questions of conceptualization and proceduralization. *Legal scholarly discussions in the XXI century*: collective monograph. Lviv-Toruń: Liha-Pres, 2019. P. 1–19. doi: 10.36059/978-966-397-121-6/1-19.
- Atkinson C. Mind the grass! Exploring the assessment of informant coverage in policing and law enforcement. *Journal of Policing, Intelligence and Counter Terrorism*. 2019. No. 14. P. 1–19. doi: 10.1080/18335330.2019.1572913.
- Azis A., Wahyudi R. Imperfect Victims and an Imperfect Protocol: Reflecting on the Trafficking Experiences of Indonesian Migrant Fishermen. *Journal of Human Trafficking*. 2020. Vol. 6. Issue 2. P. 156–167. doi: 10.1080/23322705.2020.1691302.
- Bales K., Murphy L., Silverman B. How many trafficked people are there in Greater New Orleans? Lessons in measurement. *Journal of Human Trafficking*. 2020. Vol. 6. Issue 4. P. 375–387. doi: 10.1080/23322705.2019.1634936.
- Bekishev A. Specifics of Covert Investigative Activities in Criminal Proceedings. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2020. Vol. 10 (1). P. 58–65. doi: [https://doi.org/10.14505/jarle.v10.1\(39\).08](https://doi.org/10.14505/jarle.v10.1(39).08).
- Bryant K., Landman T. Combatting Human Trafficking since Palermo: What Do We Know about What Works? *Journal of Human Trafficking*. 2020. Vol. 6. Issue 2. P. 119–140. doi: 10.1080/23322705.2020.1690097.
- Christopher N. Liability to Deception and Manipulation: The Ethics of Undercover Policing. *Journal of Applied Philosophy*. 2017. No. 34 (3). P. 370–388. doi: <https://doi.org/10.1111/japp.12243>.
- Cunha B. R., MacCarron P., Passold J. F., Santos L. W., Oliveira K. A., Gleeson J. P. Assessing police topological efficiency in a major sting operation on the dark web. *Scientific Reports*. 2020. No. 10 (73). doi: 10.1038/s41598-019-56704-4.
- Doychak K., Raghavan C. «No voice or vote»: trauma-coerced attachment in victims of sex trafficking. *Journal of Human Trafficking*. 2020. Vol. 6. Issue 3. P. 339–356. doi: 10.1080/23322705.2018.1518625.

- Elliott S., Smith M. Simulating a Multi-agency Approach for the Protection of Trafficked Persons in Migration and Displacement Settings. *Journal of Human Trafficking*. 2020. Vol. 6. Issue 2. P. 168–181. doi: 10.1080/23322705.2020.1690107.
- Gibbs D., Aboul-Hosn S., Kluckman M. Child Labor Trafficking within The US: A First Look at Allegations Investigated by Florida's Child Welfare Agency. *Journal of Human Trafficking*. 2020. Vol. 6. Issue 4. P. 435–449. doi: 10.1080/23322705.2019.1594551.
- Gonçalves M., Monteiro I., Matos M. Trafficking in Human Beings: Knowledge of Portuguese College Students. *Journal of Human Trafficking*. 2020. Vol. 6. Issue 4. P. 467–479. doi: 10.1080/23322705.2019.1631622.
- Goździak E. Low Hanging Fruit: How Domestic Minor Sex Trafficking Erased Foreign-born Victims of Child Trafficking from Anti-trafficking Efforts in the United States. *Journal of Human Trafficking*. 2020. Vol. 6. Issue 2. P. 226–233. doi: 10.1080/23322705.2020.1691821.
- Grabosky P., Gregor U. Online Undercover Investigations and the Role of Private Third Parties. *International Journal of Cyber Criminology*. 2019. Vol. 13 (1). P. 38–54. doi: 10.5281/zenodo.3383885.
- Грібов М. Л., Черняк А. М. Протидія злочинності оперативними підрозділами правоохоронних органів: поняття та зміст. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 4 (109). С. 37–51. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/13987>.
- Грібов М. Л. Види візуального спостереження у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 4. С. 11–17.
- Грібов М. Л. Криміналістична характеристика протидії візуальному спостереженню за особою під час досудового розслідування. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 2 (22). С. 6–13.
- Kruisbergen E. W. Infiltrating organized crime groups. *Theory, regulation and results of a last resort method of investigation*. 2013. No. 3. P. 109–136. doi: 10.1007/978-3-319-55973-5_15.
- Kruisbergen E. When Other Methods Fail... Infiltrating Organized Crime Groups in the Netherlands. *Contemporary Organized Crime* : book. Publisher : Springer, 2017. P. 253–278. doi: 10.1007/978-3-319-55973-5_15.
- Левченко О. П. Тактические особенности деятельности оперативно-розыскных подразделений в области борьбы с торговлей людьми. *Юристы-правоведы*. 2009. № 4 (35). С. 57–58.
- Loftus B., Goold B., Mac Giollabhui S. From a Visible Spectacle to an Invisible Presence: The Working Culture of Covert Policing. *British Journal of Criminology*. 2015. No. 56. doi: 10.1093/bjc/azv076.
- Loftus B. Normalizing covert surveillance: the subterranean world of policing. *The British Journal of Sociology*. 2019. doi: 10.1111/1468-4446.12651.
- Louise A., Baxter A. When the Line between Victimization and Criminalization Blurs: The Victim-Offender Overlap Observed in Female Offenders in Cases of Trafficking in Persons for Sexual Exploitation in Australia. *Journal of Human Trafficking*. 2020. Vol. 6. Issue 3. P. 327–338. doi: 10.1080/23322705.2019.1578579.
- McCarthy L. A Gendered Perspective on Human Trafficking Perpetrators: Evidence from Russia. *Journal of Human Trafficking*. 2020. Vol. 6. Issue 1. P. 79–94. doi: 10.1080/23322705.2019.1571302.
- Molodikova I. One Step Forward and Two Steps Back: Migration Policy and Human Trafficking in the Russian Federation since the Palermo Protocol of 2020. *Journal of Human Trafficking*. 2020. Vol. 6. Issue 2. P. 141–155. doi: 10.1080/23322705.2020.1690101.
- Munro-Kramer M., Beck D., Choi K., Singer R., Gebhard A., Carr B. Human Trafficking Victim's Service Needs and Outcomes: An Analysis of Clinical Law Data. *Journal of Human Trafficking*. 2020. Vol. 6. Issue 1. P. 95–108. doi: 10.1080/23322705.2019.1574476.
- Мирошниченко Ю. М. Негласні слідчі (розшукові) дії: підстави проведення. *Правова позиція*. 2019. № 2 (23). С. 117–121. doi: <https://doi.org/10.32836/2521-6473-2019-2-117-121>.
- Norwood J. Labor Exploitation of Migrant Farmworkers: Risks for Human Trafficking. *Journal of Human Trafficking*. 2020. Vol. 6. Issue 2. P. 209–220. doi: 10.1080/23322705.2020.1690111.
- Никифоряк Л. П., Орлеан А. М. Аналіз судової практики з питань застосування законодавства України щодо протидії торгівлі людьми. Київ : Фенікс, 2019. 120 с.
- Павленко С. О. Тактика протидії торгівлі людьми органами Національної поліції України: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Інтернаука*. 2018. № 5 (10). С. 41–55. (Серія «Юридичні науки»). doi: 10.25313/2520-2308-2018-5-4020.
- Первій В. Ю. Виявлення та документування злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 4. С. 236–243. doi: 10.31733/2078-3566-2019-4-236-243.
- Погорецький М. А. Застосування провокації в ході негласних розслідувань: питання правомірності. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 1. С. 33–42.
- Richie-Zavaleta A., Villanueva A., Martinez-Donate A., Turchi R., Ataiants J., Rhodes S. Sex Trafficking Victims at Their Junction with the Healthcare Setting – A Mixed-Methods Inquiry. *Journal of Human Trafficking*. 2020. No. 6 (1). P. 1–29. doi: 10.1080/23322705.2018.1501257.
- Schlembach R. Undercover policing and the spectre of «domestic extremism»: the covert surveillance of environmental activism in Britain. *Social Movement Studies*. 2018. № 17. P. 1–16. doi: 10.1080/14742837.2018.1480934.
- Schultz T., Canning S., Eveleigh E. Posttraumatic Stress, Posttraumatic Growth, and Religious Coping in Individuals Exiting Sex Trafficking. *Journal of Human Trafficking*. 2020. Vol. 6. Issue 3. P. 358–374. doi: 10.1080/23322705.2018.1522924.

- Schwarz C., Xing C., Daugherty R., Watt S., Britton H. Frontline Workers' Perceptions of Human Trafficking: Warning Signs and Risks in the Midwest. *Journal of Human Trafficking*. 2020. Vol. 6. Issue 1. P. 61–78. doi: 10.1080/23322705.2018.1562316.
- Сергєєва Д. Б. Напрями використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесуальному доказуванні. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 2. С. 81–91.
- Севрук В. Г. Протидія Національної поліції України злочинам, що вчиняються організованими групами та злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2 (252). С. 288–293.
- Stoklosa H., Miller C., Duke G. & Chisolm-Straker M. A Framework for the Development of Healthcare Provider Education Programs on Human Trafficking Part One: Experts. *Journal of Human Trafficking*. 2020. Vol. 6. Issue 4. P. 388–409. doi: 10.1080/23322705.2019.1584724.
- Stoklosa H., Miller C., Duke G., Chisolm-Straker M. A Framework for the Development of Healthcare Provider Education Programs on Human Trafficking Part Two: Survivors. *Journal of Human Trafficking*. 2020. Vol. 6. Issue 4. P. 410–424. doi: 10.1080/23322705.2019.1635333.
- Twis M. Predicting Different Types of Victim-Trafficker Relationships: A Multinomial Logistic Regression Analysis. *Journal of Human Trafficking*. 2020. Vol. 6. Issue 4. P. 450–466. doi: 10.1080/23322705.2019.1634963.
- Twis M. Risk Factor Patterns in Domestic Minor Sex Trafficking Relationships. *Journal of Human Trafficking*. 2020. Vol. 6. Issue 3. P. 309–326. doi: 10.1080/23322705.2019.1627775.

Стаття надійшла до редколегії 26.06.2020

Hribov M. – Doctor of Law, Senior Research Fellow, Professor of the Department of Operative and Searching Activity of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2437-5598>;

Yemets O. – Doctor of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Operative and Searching Activity of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0864-2302>;

Rusnak D. – Postgraduate Student Department of Operative and Searching Activity of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8388-8786>

Visual Surveillance of a Person, a Thing or a Place as a Way of Counteraction to the Trafficking In Human Beings

The **purpose** of the research is to identify the peculiarities of the visual surveillance of a person, a thing or a place's usage in the counteraction to the trafficking in human beings. **Methodology.** The methodological toolkit is chosen taking into account the purpose, the specifics of the object and the subject of the study. Its basis is general dialectical method of scientific cognition of real phenomena and also their connections with practical activity of the operative-search units and bodies of pre-trial investigation. Special methods of research, used in the article, are the methods of systematic analysis, comparative-legal and modeling ones. With the aim of evaluation of the research's results the questionnaires of 200 operative workers. The theoretical basis of the study is performed by the latest studies of native and foreign scientists who work in this specific field. **Scientific novelty.** The features which create the legal content of the visual surveillance of a person, a thing or a place are identified in the article. The main determinants of the human beings' trafficking which can be identified and recorded at the time of conducting visual surveillance as well as the specifics of this tool's usage in counteraction to the trafficking in human beings are defined. The peculiarities of the behavior of persons involved into the human beings' trafficking as objects of visual surveillance are determined. **Conclusions.** It is stated that the peculiarities of the visual surveillance's usage and its combination with other operative-search or covert investigative (search) actions in the framework of counteracting the trafficking in human beings depend on the specific operative-tactical (search) situation. It can be used as to record the signs of the human beings' trafficking (for further usage as a proof) so to obtain information which has operative (forensic) significance and is used to make certain organizational and tactical decisions. The main tasks that can be performed with the help of visual surveillance within the framework of counteracting the human beings' trafficking are identified.

Keywords: visual surveillance; operative units; human beings trafficking; admissible evidence; criminal proceeding; operative-search activity.